

A magyar bocsánatkérés történelmi nézőpontból: a vereség taktikája?*

„Szavljevics, mint minden szerb intellektüel, akivel találkoztam, nagyszerb volt. Mikor egyszer kissé kapatos volt, ami egyébként ritkán esett meg vele, megmutatta nekem az ágya felett függő jatagánt, és azt mondta: Látod fiam, ha eljön a szerb nemzet nagy napja, akkor ezzel vágom el a torkotokat, pedig úgy szeretlek, mint az édes gyermekeimet! A jóságos öregúrból akkor a szerb lélek beszélt.” (Herczeg Ferenc)

Csaknem két hónap telt el Áder János köztársasági elnök szerbiai látogatása óta, és a magyar közvélemény néhány kétkedő hangot kivéve elégedetten tért napirendre az úgynevezett „történelmi megbékélés” ténye és a bocsánatkérés megtörténte fölött. Azóta az ügy lényegében ad acta került.

A bocsánatkérést nem előzte meg Magyarországon társadalmi vita, bár voltak a közeledésre utaló jelek és szó esett a történelmi sérelmek kölcsönös rendezéséről. De maga az a tény, hogy a magyar köztársasági elnök a szerb országgyűlésben felszólal és bocsánatot kér, mindenképpen meglepetés volt. Mégis, mit jelent ez a bocsánatkérés, mit jelképez? Összhangban áll-e a bocsánatot kérő elnök szándékaival, és lehet-e belőle tökéletesebben kovácsolni a reálpolitikában? Lehet-e a bocsánatkérés valóban a szerb-magyar megbékélés alapköve és egy stratégiai együttműködés záloga? Mikor fogja módosítani a szerb országgyűlés a magyarokat kollektív bűnösnek minősítő jogszabályokat? Vajon a román példa, azaz Traian Basescu elnök köpönyegforgatása és a jól bevált magyar kártya kijátszása működhet Szerbiában is?

Ezek a kérdések, amelyek indokolják, hogy újra szó essen a köztársasági elnök szerbiai látogatásáról.

A problémakör mögött természetesen első helyen a történelmi-erkölcsi legitimitáció kérdése áll. A jelenleg érvényes narratíva szerint a második világháború végén a délszláv partizánok a Vajdaságot felszabadították a fasiszta megszállás alól. Ebben a szereposztásban a magyarok a bűnös, vesztes fél, az agresszor; míg a tartomány délszláv lakosai, elsősorban a szerbek pedig a szenvedő, majd később az igazságot érvényre juttató közösség. A Nikola Petrović, a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának tagja által 1944. október 28-án elmondottak még mai napig is érvényesek: „A német és a magyar hódító hordákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé szorítottuk, de az általuk szét hintett mérgező gyomot még nem irtottuk ki gyökeresen. [...] Az idegen elemek tíz- és százazrei – akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, és teremtették meg a civilizált élethez szükséges feltételeket – még mindig lövöldöznek a sötétből harcosainkra, s az orosz katonákra, és mindent megtesznek, hogy megakadályozzák a helyzet normalizálódását, arra készülve, hogy ebben a számunkra nehéz helyzetben a kellő pillanatban ismét a hátunkba döfjék a kést. [...] A nép érzi, hogy szükség volt erre a határozott fellépésre, hogy biztosítsuk a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.” A „határozott fellépés” a magyarellenos tisztogatásokat jelenti. A szerb történészszakmában a mai napig ez a felfogás bír a legerősebb pozíciókkal, s ennek politikai hatása is van. Kár lenne ezt a hatást alulbecsülni. Idén májusban a vajdasági tartományi gyűlés alkotmányügyi bizottságának az ülésén simán elfogadtak egy olyan módosító javaslatot a Vajdaság alkotmányát jelentő nyilatkozathoz,

*Máthé Áron történész írását az alábbi honlapról vettük át: http://mandiner.blog.hu/2013/08/15/a_magyar_bocsanatkeres_tortenelmi_nezopontbol_a_vereseg_taktikaja

amely az 1945. június végi újvidéki „népgyűlés” határozataira hivatkozik. Ennek indoklásaként a következő hangzott el: „a hangsúly a fasiszmus legyőzésén és a Vajdaság antifasiszta értékeinek megőrzésén van”. Ez ellen azonban még egyes szerb politikusok is tiltakoztak, hiszen a partizánok nemcsak etnikai, de politikai ellenfeleikkel is leszámoltak. A mi szempontunkból azonban elég, ha a Forró Lajost által idézettekre gondolunk: „Nekünk nem a felszabadulást hozták a partizánok, hanem a halált”.

Szerbia az 1990-es évek délszláv háborúiban eljátszotta a jugoszláv mítosz és gyakorlat által évtizedeken keresztül felhalmozott erkölcsi tőkét, és most az egyetlen, amire még hivatkozni tudnak, az antifasiszta múlt és a náci megszállás alatti szenvedés. Az utóbbi – Ószerbiát tekintve – valós tény, az előbbi azonban nemcsak a szerb kollaboráns kormányok és nácibarát halálosztatok működése miatt kérdéses, hanem a nettó tartalom miatt is. A magyarokon és a németeken kívül ugyanilyen iszonyatos módon számoltak le a volt jugoszláv térség más helyszínein az olaszokkal és részben az albánokkal, illetve a sajátjaik közül a nekik nem tetszőkkel is (akik közel sem voltak mindannyian „fasiszták”, vagy kollaboránsok). Ebből is látszik, hogy az Európát győztes és vesztes nemzetekre osztó „antifasiszta” hagyományra nem épülhet semmiféle közép-európai összefogás, hiszen ez automatikusan erkölcsi alá-fölé rendeltségi viszonyokat tételez fel.

Hogy a győztes-vesztes kérdéskörének abszurditását megvilágítsuk, két hozzánk nagyon közel lévő nép múltját terhelő eseménysorozatot kell példának felhozunk. Ez az eseménysorozat az úgynevezett volhíniai tragédia (az ügyről itt olvasható egy bővebb áttekintés), amely javarészt az 1943-as évre esett, tehát idén volt az évfordulója. Az ukrán gerillák és a Wehrmacht mellett működő ukrán kiegészítő alakulatok a második világháború alatt lényegében népirtást hajtottak végre a mai Nyugat-Ukrajna és Kelet-Lengyelország területén a lengyelek rovására. Ezt követően a lengyel ellenállók is igyekeztek visszaütni. Az áldozatok száma – hangsúlyozottan egyszerű, civil lakosokról van szó – a százezret is elérheti. A két ország elvileg a háború végén a győztesek között foglalt helyet – Ukrajna, annak ellenére, hogy a Szovjetunió tagköztársasága volt,

még saját helyet is kapott az ENSZ-ben –; mégis, mind a ketten egy új megszállás alá kerültek. A volhíniai tragédia tényét a szovjet időszakban „bandaharcokként” minősítve természetesen a szőnyeg alá söpörték. A sokszorosan is terhelt közös múlt ellenére a két ország nagyon jól tudja, hogy érdekeik közösek – kicsit patetikusán szólva: azt, hogy közös a sorsuk – s ennek számtalan jele van. Lengyelország volt az első, amely annak idején elismerte Ukrajna függetlenségét, de gondolhatunk a legutóbbi lengyel-ukrán közös foci EB rendezésére is. A volhíniai tragédia áldozatairól idén júliusban közösen emlékeztek meg, s bár gesztusokban és határozatokban itt sincs hiány, a hangsúly a kölcsönösségen van.

Mi a tanulság mindebből ránk, magyarokra, illetve a magyar-szerb viszonyra nézve? A legfontosabb talán, hogy a vesztes-győztes felosztás helyett az azonos szinten helyet foglaló népek között sokkal könnyebb a megértés. A közép-európai összefogás sikeréhez a második világháború utáni szereposztásokat talán érdemes lenne felülvizsgálni, így például Szerbia esetében is. Bár Szerbia – elsősorban, de nem kizárólag! – a jugoszláv partizánok örökségét vállalja, mégis, az 1944-es délvidéki népirtás miatt ez esetben a győztes egyúttal felelősséget is visel a borzalmas bűntényekért. Lehet-e végül is a győztes bűnös is egyúttal?

A második tanulság, hogy „bocsánatkérési” gesztusok helyett a gyász munka elvégzésére van szükség. Közösen. Magyarország ebből már példát mutatott: Navracsics Tibor magyar miniszterelnök-helyettes például idén részt vett az újvidéki razzia áldozatainak emlékét őrző alkalmon. Igaz, a szerbek is hivatkozhatnak valami hasonlóra, hiszen például 2011-ben a Terror Háza Múzeum „Magyar Tragédia a Délvidéken” című ideiglenes kiállításának megnyitóján részt vett a szerb nagykövet. Mégis, a hangsúly ismét az egyenlőtlenségen van. Vajon mikor lesz olyan, hogy egy szerb miniszterelnök-helyettes részt vegyen egy magyar áldozatokról szóló megemlékezésen?

De egyenlőtlenség van a múltbeli ügyek tekintetében is. A véralgebra ugyan nem kenyerünk, de bizony egy nagyságrenddel nagyobb a magyar áldozatok száma, s ez mégiscsak több kínok között befejezett életet jelent. És itt rögtön

rá kell térnünk a szerb partizánok által elkövetett gyilkosságok módjára is, ami horrorfilmekbe illő volt. „Egyeseknek leszaggatták a körmüket, [...] felhasogatták a bőrüket, majd besózták. [...] Láttam egy csecsemőfejet a falhoz vágva, az agyveleje szét volt loccsanva.” (M.P., Csurog). „...részegen mesélte a kocsmában, hogy »Ubili smo ženu« (Megöltünk egy asszonyt), és a gyerek még ugrált a hasában. Ez itt Földváron történt.” (Légyvári Sándor, Bácsföldvár). A magyarok kivégzése sokszor látványosságul is szolgált: „Dobolták a sarkon, hogy lehet menni nézni: most ennyi magyart végeznek ki, most annyi magyart.” (Németh Júlia, Csúrog). „Az emberek odajöttek nézni a kivégzést. A kivégzendők ötösével össze voltak verve, ki voltak éheztetve.” (Prekajac Tomislav, Sajkás-lak). A valódi megbékéléshez szükséges, hogy ezeket először a szerb történettudomány, majd a szerb értelmiség elítélje. De újra kell gondolnia a szereposztást abban a tekintetben is, hogy amíg Magyarországon már a razzia után közvetlenül – tehát 1942-ben – interpellálták a kormányt az ügyben, és megindult a felelősségre vonás, illetve az áldozatok hozzátartozóinak pénzbeli kárpótlása is.

Tehát még egyszer: egy háborúban álló ország, az állítólagos „fasiszta” Magyarország az Újvidéken és környékén magyar honvédek és csendőrök, rendőrök által elkövetett bűncselekmények ügyében eljár (négy halálos ítélet is született!) és anyagi kárpótlásról is gondoskodott. Ehhez hasonlóról sem a kommunista Jugoszláviában, sem pedig annak megszűnése után Szerbiában természetesen szó sem volt. Az egyenlőtlenség tehát itt is felfedezhető. Magyarországon a „hideg napok” (vagyis a razzia) beleivódott a történelmi köztudatba, film és könyv is született erről, a felelősöket (sőt, nem csak a felelősöket!) pedig kiadták Jugoszláviának, ahol kivégezték őket. A szerbeknél viszont a délvidéki mészárlások megtörténtét éppen csak pedzegetik, a letagadhatatlan tények egy részére szorítkozva. Teljesen felesleges a ki kezdte? kérdését feszegetni, egyrészt ennyi erővel vissza lehetne menni Damjanich „famózus proklamációjához”, vagy a kora-újkorai rácjárásokig, sőt akár Cserni Jovánig. Másrészt megalapozott a gyanú, hogy a délvidéki magyarelles kampány akkor is meg-

történt volna, ha nincs a razzia.

Egyenlőtlenség mutatkozik a múlt feldolgozásában is: míg négy évtizedig a délvidéki mészárlás a proletár internacionalizmus és a szovjet ihletettséjú „antifaszizmus” jegyében tabutéma volt, addig a „hideg napok” fogalma lényegében a vajdasági szerb identitás részévé vált. Könyvek, forráskiadványok, visszaemlékezések, kiállítások, újságcikkek tömege áll rendelkezésre, az igazság mellett sokszor egyszerű kitalációkkal vegyítve.

Az emlékezet hiányosságait jól példázza, hogy míg az angol nyelvű Wikipédián több oldal is foglalkozik a Vajdaság 1941-1944 közötti történetével és a razziával, addig a délvidéki mészárlások csupán egy alfejezet képeznek a „Kommunista tisztogatások Szerbiában 1944-45-ben” című oldalon. Néhány másik címszónál pedig egy-egy rövid (esetenként félrevezető) mondatban utalnak erre. A Vajdaságban és különösen is Újvidéken az „antifaszista” paradigma nagyon erősen él, karrierok épülnek erre, szakértők és a közvélemény-formálók gondolati rendszerébe van nagyon mélyen beleivódva. Ez a paradigma kizárja a délvidéki mészárlások kiterjedtségének és valódi okainak elismerését, mivel ez egy szintre hozná a partizánokat az állítólagos „fasisztákkal”.

Egyenlőtlenség van abban a tekintetben is, hogy a mostani „történelmi kibékülés” jegyében Csúrogon (mind a magyar honvédek, mind pedig a partizánok súlyos bűncselekményeket követtek el itt) a magyar áldozatok emlékművet kaptak, a szerb áldozatok pedig emlékmúzeumot.

Ezután tegyük fel a kérdést: a magyar államfő bocsánatkérése a szkupstinában vajon segít-e helyrebillenteni az egyenlőtlenségeket? Ez a gesztus segít-e a kölcsönösségi viszony megteremtésében?

A fentiek fényében a válasz: közel sem biztos. A két államfő közös főhajtása Csúrogon szükséges volt és jó volt. A bocsánatkérés maga azonban kétélű fegyver. Bocsánatot kérni abban az esetben szoktak, amikor valamit hosszú ideig tagadtak, amikor valamit hosszú ideig hártottak, amikor igyekeztek kibújni a felelősség alól. Ilyen volt például Jelcin orosz elnök bocsánatkérése 1991-ben a katyni keresztnél. Magyarország – mint ahogy ezt feljebb már részleteztük – nem

tagadta a megtörténeteket, nem is háρίotta, és a felelősség alól sem akart kibújni. Arról nem is beszélve, hogy a háború után még jóvátételt is fizettünk Jugoszláviának. A párizsi békében megítélt 70 millió dollár helyett – a szovjet-jugoszláv viszony elmérgesedését követő megszakítás miatt – végül is összesen 1964-ig 101,5 millió dollár törlesztett a magyar fél. Ezt a mai áron nagyjából nyolc-kilencszeres szorzóval számolhatjuk, sokkal alacsonyabb korabeli össztermék mellett.

Mindemellett Magyarország veszni hagyta a „jóvátételt és egyéb vagyoni ügyeket lezáró 1956. május 29-i egyezményben a magyar állampolgárok ... jugoszláviai vagyonát és követeléseit. Az egyezmény aláírása után a kárt szenvedett személyek kártalanítása az „egyes államok belső ügye lett”. Azokról pedig szó sem esett, akik Jugoszláviából minden ingóságuk hátrahagyásával menekültek.

Nos, látható, hogy Magyarország és a tágabb értelemben vett magyar közösség többszörösen is megfizetett – emberéletben, kettétört sorsokban, ingó- és ingatlan vagyonban, kemény valutában – a vereségért. Azért a hibáért, hogy az örök barátsági egyezményt megkötöttük; majd azért a még nagyobb hibáért, hogy az első adandó ürügynél átléptünk rajta. Megfizettünk a lehetetlen és kilátástalan helyzetért, amiben a második világháború talált minket, és megfizettünk azért, mert a magyar elit megmérettetett és könnyűnek találtatott. Azért, mert felültek a hideg napokat kiváltó provokációnak, és azért is, mert a Horthy-korban a nagyszájúság és a keménykedés helyel-közzel előnynek számított.

Ezek után mindezt egy bocsánatkéréssel megfejezni, nos, a legkevesebb, ami erről az ember eszébe jut, hogy túltoltuk a biciklit. Félő, hogy a bocsánatkérés mindössze megerősíti a történelmi narratívát, amelyben mi vagyunk a bűnös fél, míg a másik oldal legfeljebb sajnálatos túlkapások miatt lehet felelős. Nem: míg a náci megszállásig nálunk az ilyen akciók „mindössze” működési hibaként voltak jelen, addig a jugoszláv partizánoknál és a szerb sovinizmusban ez a rendszer szerves részét képezte.

A „Mozaik 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében” című kötetből (2013, szerk.: Bauer-Pillók-Szabó) teljesen világosan kiderül, hogy a félelem és az erőszak ismét a vajdasági magya-

rok hétköznapjainak részét képezi. „Magyarnak lenni sokak számára a félelemmel, a fenyegetettség érzésével egyenlő. Minden csoportban beszámoltak magyarok ellen irányuló fizikai agresszióról. Mai vajdasági magyar fiatalokra jellemző, új jelenség, hogy a fenyegetettség érzés feloldását nem a kitartásban, az összefogásban, saját identitásuk felmutatásában látják, hanem az alkalmazkodásban. Az alkalmazkodás azt jelenti, hogy ne provokáljuk a szerbeket azzal, hogy magyar zenét hallgatunk, magyarul beszélünk.” (17.) A kutatás megállapításai szerint: „a magyar gyereket sokkal inkább a konfliktuskerülésre, míg a szerbet a konfliktus felvállalására tanítják.” (148.). Egy olyan társadalomban, amely az erő feltétlen tiszteletére épül, vajon hogy járul hozzá a kibékülési ceremónia érzékelhető egyenlőtlensége ahhoz, hogy a magyarok vállalni merjék identitásukat?

Közép-Európában számos helyen tapasztalható szándék az összefogásra, és talán meg is érett ennek az ideje. Ehhez rendezni kell régi ügyeinket, a kölcsönös tisztelet alapján. A magyar gesztus értékét az fogja meghatározni: mennyire sikerül Szerbiát rávenni, hogy érdemben foglalkozzon a magyarelles társadalmi nyomással, amely kétségtelenül létezik (Mozaik 2011, 241.). Hogy mennyire sikerül rászorítani a helyi és országos szerb politikai erőket: hagyják megélni a magyar kisebbség identitását. És leginkább a konkrétumok szintjén, ha a bocsánatkérésünket nem követi szerb válasz a törvényi szabályozásban – azaz a már emlegetett kollektív bűnösség hatályon kívül helyezése, a már létező kárpótlási törvény teljes átalakítása (t.i., hogy ne a kifosztott magyaroknak kelljen peres úton bizonyítania, hogy ők márpedig nem voltak fasiszták), illetve akár a területi autonómia valamilyen formájának a létrehozásában. De gondolhatunk a továbbra is börtönben levő temerini fiúkra, vagy arra a készülő új perre, amely egy hasonló eljárásban irányul néhány magyar fiatal ellen, akiket 10 hónapja előzetes letartóztatásban tartanak. Megoldandó a magyar területekre telepített, menekült szerbek kérdése is. Ha nem sikerül valamilyen kézzelfogható eredményt is elérni valamely szimbolikus vagy nagyon is konkrét ügyben, akkor a mostani bocsánatkérés a kézfogás lehetősége helyett stratégiai vereséggé változhat.

Jelenleg Szerbiában politikai szándék ugyan fellelhető a magyarokkal történő megegyezésre, de társadalmi elfogadottsága a kérdésnek aligha van. Ezt mutatja a szerb elnök kínos magyarázkodása a tavaly őszi budapesti látogatása után (amikor össze-vissza beszélt a temerini fiúk kegyelmi kérvényéről); a magyar elnök látogatása előtt „technikai okokból” elhalasztott kormányülés, amely a magyarokat sújtó törvény visszavonásának előterjesztéséről döntött volna; illetve a szerb parlamenti nyilatkozat módosítása és nehézkes elfogadása.

Ami a szerb-magyar közös történelmi emlékezetet illeti, a razzia és a mészárlások történetét le kell tisztítani a rárakódott hamis mítoszokról, és áldozatokat lehetőség szerint pontosan azonosítani kell. Talán érdemes lenne a közös történelmi bizottság magyar részét megerősíteni. De még a „hideg napok” és a mészárlások idejéből is van mire támaszkodni, ami közös platformra hozhatja a vajdasági magyarokat és szerbeket. Ilyen a kaboli községi vezető, Horváth Mihály példája, aki életével kezeskedett a razzia idején szerb földijeit, majd '44-ben a falubeli szerbek hiába próbálták a partizánok és az OZNA kezéből megmenteni. Ilyen példa az, hogy Temerinben dr. Fehér Mihály bátor kiállításának köszönhető az életét egy százötven fős szerb csoport. Vagy akár az, hogy a Szabadkától délre eső Nagyfény községben Kiss Antal az életével szavatolta, hogy a kivégzésre felsorakozott szerbek békés emberek. De a másik oldalról ilyen Bajsa község példája, ahol a becsületes, jobb érzésű szerbek akadályozták meg a vérengzést 1944-ben. Talán jobb lenne, ha az áldozati megemlékezések helyett, amelyek óhatatlanul is a múlt sötét árnyait idézik fel, ezeken a helyeken lenne közös szer-

tartás.

Mindent összevéve nehéz és rögzös út előtt áll a magyar külpolitika, ha valóban stratégiai partnert szeretne találni a szerb államban. Még nehezebb lesz odáig vinni a dolgokat, hogy a magyarok ne másodosztályú állampolgárként legyenek jelen a Vajdaságban. A történelmi múlt feltárása közben is nagyon-nagyon sok hátráltató tényezővel kell szembenézni. Országok, népek között a viszonyok rendezését nem lehet egy szimpla ceremóniával elintézni, mint ahogy ez a még egyes emberek között sem megy ilyen egyszerűen. Nem lehet a magyar-szerb viszonyt egyszerűen annyival letudni, hogy végre megvolt a békülés, tiszta lappal kezdhetünk. Az emberi természet nem így működik, és különösen nem a kollektív emlékezet.

A magyar bocsánatkérés, ha nem párosul erővel, akkor a szándékolttal ellenkező hatást fogja elérni, mind a magyar, mind pedig a szerb történelmi tudatban. Márpedig, számos esetben igazat kell adni gróf Bánffy Miklósnak, a két háború közötti erdélyi magyar politikusnak: „A lélektani erők öntik el a nemzetek külpolitikáját. Az anyagi érdek eltörlül mellette.” Hogy most lélektani pillanathoz értünk-e, és ha igen, milyenhez, nehéz megmondani. A hurráoptimizmus helyett inkább arra kell figyelni, hogy a bocsánatkérésből ne a múlt erői, vagyis a jugoszláv kommunizmus mentetői és a szerb sovinizmus zászlóvivői húzzanak hasznot, hanem valamiféle előremutató történet kerekedjen ki. Ez most a magyar politika felelőssége.

Az írásban felhasznált történelmi idézetek a Terror Háza Múzeum 2010-ben rendezett 'Magyar Tragédia a Délvidéken 1944-45' című időszaki kiállításnak anyagából származnak.

